

Wanda Szulowska

Antroponimia warszawian w XVII wieku

XVII wiek był dla Warszawy – stolicy Królestwa Obojga Narodów – okresem zarówno znacznego rozwoju, jak i upadku na skutek najazdu szwedzkiego. Ten proces przyspieszonego rozwoju zaczął się dla Warszawy po inkorporacji Mazowsza do Korony w roku 1526. Wtedy dotychczasowa stolica książąt mazowieckich uzyskała liczne przywileje targowe i lepszą możliwość współpracy gospodarczej z resztą Królestwa. Rozwój nasilił się po Unii Lubelskiej, kiedy centralne położenie Warszawy w państwie zadecydowało, że stała się miejscem sejmów walnych (od 1569 r.) i elekcji (od 1573 r.). W końcu wybór Warszawy przez Zygmunta III Wazę na stolicę (formalnie od 1596 r., faktycznie wraz z przeniesieniem dworu królewskiego z Krakowa w roku 1611) spowodował, że stała się miejscem atrakcyjnym dla wielu poszukujących poprawy swojego losu. Od drugiej połowy XVI wieku z przeludnionego Mazowsza, a także innych regionów osiedlali się w Warszawie zarówno liczni chłopcy i mieszczenie z mazowieckich miasteczek, jak i przedstawiciele drobnej szlachty (Szulowska 2006: 613–619). Przybywali tu też licznie zagraniczni rzemieślnicy, kupcy i architekci.

W połowie XVII w. Warszawa liczyła 20 000 mieszkańców. Jednakże ogromne zniszczenia, grabieże i kontrybucje z okresu potopu szwedzkiego (lata 1655–1657) spowodowały znaczny spadek liczby ludności – w 1659 r. miasto liczyło tylko 6000 mieszkańców, a pod koniec wieku XVII – ok. 18 000¹.

Analizowany materiał pochodzi z wykazów podatkowych i taryf nieruchomości, zawartych w *Źródłach do dziejów Warszawy*² z lat 1669 i 1700. Z wymienionych dokumentów analizie poddano tylko imiona i dodatkowe elementy nazewnicze (przez niektórych badaczy zwane też protonazwiskami) mieszczan (w sumie 760 antroponimów), pominięto zaś nazwy osobowe szlachty, która nie miała praw miejskich.

¹ Dane za *Wielka encyklopedia powszechna* 1969: 118–119.

² *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, 1963. Do analizy materiału z 2. poł. XVII w. wykorzystano: *Rewizja gospód Starej i Nowej Warszawy z 1669 r.* (s. 197–255) oraz *Pomiar ulic warszawskich z około 1700 r., tzw. Pomiar Tylmana* (s. 257–276). Wnioski dotyczące antroponimii 1. poł. tego wieku – na podstawie dokumentów wymienionych zob. Szulowska 2004: 260.

Spisy podatkowe to specyficzny typ źródeł, w przypadku badań antroponimicznych istotny dlatego, że zawarte w nich antroponimy pokazują, jak w życiu codziennym identyfikowano poszczególne osoby. W odróżnieniu np. od dokumentów sądowych w omawianych dokumentach nie zawsze podaje się imię oraz wszystkie niezbędne elementy identyfikacyjne. Wydaje się, że od precyzyjnej identyfikacji ważniejsze tu było skuteczne pobranie należnych zobowiązań. Dlatego też nieco ponad połowa podatników została zapisana bez imienia. Dla nazwania 387 osób wykorzystano 71 różnych imion. W 2. poł. XVII w. dziesięć najpopularniejszych imion nosiło ponad 63% wszystkich osób (w 1. poł. tego wieku nosicielami dziesięciu najczęściej nadawanych imion było prawie 53% obywateli – por. tabela 1). Za to aż 28 to imiona nadane tylko pojedynczym osobom, m.in.: *Aleksy, Ambroży, Augustyn, Błażej, Cezary, Dominik, Filip, Kilian, Konrad, Seweryn*. Z imion słowiańskich wystąpiły: *Wojciech, Stanisław i Kazimierz* oraz wyjątkowo *Trzebosz* (: im. zł. typu *Trzebiebor, Trzebowit*), natomiast w 1. poł. XVII w. znane były również takie słowiańskie imiona, jak: *Bogusz, Władysław* i być może *Czeniek* (jeśli przyjmiemy, że jest to derywat od im. *Czesław*).

Tab. 1. Najczęstsze imiona mieszczan Warszawy w XVII wieku

Miejsce	1. poł. (1612–1658)	Liczba nosicieli	Miejsce	2. poł. (1669–1700)	Liczba nosicieli
1	Jan	137	1	Jan	63
2	Wojciech	63	2	Wojciech	33
3–4	Maciej/Mateusz, Marcin	45	3	Maciej/ Mateusz	28
5	Andrzej	44	4	Jakub	23
6	Jakub	42	5–6	Marcin, Tomasz	20
7–8	Adam, Stanisław	36	7	Stanisław	19
9	Tomasz	33	8	Piotr	13
10	Paweł	32	9–10	Andrzej, Krzysztof	12
11	Szymon	31	11	Szymon	11
12	Walenty	30	12–13	Grzegorz, Michał	10
13–14	Grzegorz, Piotr	25	14–15	Franciszek, Mikołaj	9
15	Michał	24	16–17	Adam, Paweł	8
16	Bartłomiej	21	18–20	Bartłomiej, Jerzy, Walenty	7
17	Kasper	17			
18–19	Jerzy, Mikołaj	16			
20	Wawrzyniec	15			

Niektóre formy imion świadczą o obcym pochodzeniu ówczesnych warszawian: zapewne wschodniosłowiańskiego pochodzenia był mieszczanin warszawski o imieniu *Ostafij*, zwany obocznie z polską – *Eustachym* (tu na takie właśnie pochodzenie wskazuje dodatkowo nazwisko *Konieczko*), oraz *Dymitr*. Nosicielem imienia *Kirkor* (Grzegorz) jest Ormianin *Namiołnik*, czyli wytwórca namiotów, zaś jeden ze

Stefanów określany jest węgierską formą tego imienia – *Isztwan*. Zapewne też wielu ówczesnych warszawian miało niemieckie korzenie, o czym świadczą takie imiona, jak: *Erhard, Frydrych, Lenart*. Co do form *Gryg(i)er*, a zwłaszcza *Gryg(i)el* – pochodnych od im. *Grzegorz* – to trudno je jednoznacznie uznać za formy obce. S. Gala pisze:

Nazwę osobową *Grygiel* występującą od XVI do XIX w. włączono do derywatów od podstawy n. os. *Gryga* [...], nie zaś do zapożyczeń niemieckich [...] z dwóch powodów: ze względu na aktywność derywacyjną polskiej postaci imienia w funkcji podstawy dla innych formacji: *Grygul, Gryguł i Grygałowicz, Grygielski, Gryglewicz, Gryglewski, Grzygłowski, Gryglicki, Grygoliński* oraz dlatego, że nazwa *Grygiel* występuje poza Śląskiem na dużej części obszaru, gdzie wpływy niemieckie były znacznie mniejsze (Gala 1985: 16).

Pod koniec XVII w. imiona w zasadzie zapisywane były w formie pełnej, oficjalnej. Formy hipokorystyczne dominują w nominacji posiadaczy imienia *Bartłomiej*; tu z siedmiu nosicieli aż pięciu jest określonych formą *Bartosz* (skądinąd dziś są to dwa różne imiona); *Andrzejów* w większości nazywa się *Jędrzejami*. Formy: *Matyjasz, Matys i Maciek* to warianty *Macieja* bądź *Mateusza*³. Sporadycznie wystąpiła również forma *Grzesiek* od im. *Grzegorz*. Wyjątkowo poświadczona została dialektalna forma im. *Adam*, z protetycznym *j-*: *Jadam*. Można zauważyć ogromną zmianę w kierunku normalizacji (standaryzacji) form imion w porównaniu z 1. poł. XVII w. Wówczas – w tego samego rodzaju źródłach – znacznie częściej zapisywane były formy imion z języka potocznego, m.in.: *Andrys, Hanik, Hanusz, Kostuch, Tomek* czy *Wociech*, często z cechami wymowy gwarowej, m.in. z protezą nagłosową – *Jadam, Hernest*, z przejściem *uN > oN* – *Zygmont*, czy też formy niemieckie lub zniemczone: *Fołtyn, Lorencz, Hans*.

Dwuimienność wśród mieszczan warszawskich była – jak się wydaje – zjawiskiem zupełnie wyjątkowym: *Matyjasz Jan* Szmulczyk (1669) to w zasadzie jedyny nosiciel dwóch imion. Częściej zapewne dwuimienność dotyczyła osób związanych z dworem królewskim, por. *Jan Baltazar* Karczewski, muzyk JKM (wiolinista kapeli królewskiej), *Kazimierz Antoni* Szczuka, podkanclerzy WXLit, czy też: Dwór Jm.p. Generała Boskona [!], tj. *Jana Henryka* von Alten Bokuma (1669).

W analizie nazwisk należy uwzględnić fakt, że wówczas ten drugi składnik zestawienia antroponimicznego nie spełnia wszystkich cech dzisiejszego nazwiska: nie jest to jeszcze składnik niezmienny, może podlegać modyfikacjom i na pewno nie jest w pełni dziedziczny. S. Dubisz (1985: 106) w swym artykule zamieszcza między innymi tzw. *serie nobilitacyjne*, czyli uporządkowane ciągi zapisów form nazwiskowych w księgach metrykalnych, przedstawiające zmiany postaci tych samych nazwisk. Sporadycznie tego typu przykłady można znaleźć również w analizowanym materiale, choć w przypadku spisów podatkowych jest to znacznie trudniejsze do udowodnienia niż w przypadku materiału pochodzącego z ksiąg metrykalnych, ale por. np. *Kamienica ante Długoszowa* || *Dom Jana Długoszowskiego* (1669).

W wyekscerpowanym materiale występuje jeszcze wymiennosc stojącego bezpośrednio po imieniu drugiego elementu identyfikacyjnego. Tylko wyjątkowo w zestawieniu antroponimicznym pojawia się łac. określenie *alias* 'inaczej [zwany]', por. *Simon Gołembiewicz alias Broda* (1669). Jednak oboczne zapisy typu: *Bartos Irkowic*

³ O zlanii się tych dwu imion w okresie staropolskim, por. Malec 1994: 274.

alias Połaniecki rymarz || *Dom ante Bartosza* || *Polameckich* [!] *plac rymarza* (1669) pokazują, że wówczas w różnych przypadkach identyfikacji można było stosować tylko jeden z kilku elementów identyfikacyjnych. Jeden z nich z czasem stawał się niezmiennym, dziedzicznym nazwiskiem. Często mamy do czynienia z zapisami, w których konkretna osoba identyfikowana jest za pomocą różnych formuł: występują zgodne z dzisiejszymi wzorcami identyfikacji formuły składające się z imienia i nazwiska z suf. *-ski*, nazwiska typu patronimicznego czy odprzezwickowego, bądź też zamiast imienia podaje się dodatkowo (w różnym szyku) nazwę zawodu, por. *Dom Jakuba Kosowskiego* || *Kossowskiego rzeźnika* (1969); *Dom Piotra Czarneckiego* || *Domów dwa Czarneckiego oddźwiernego* (1669); zdarzają się też formuły identyfikacyjne, w których uwzględnia się samo nazwisko, por. *Dom Zabrzeskiego* || *Dom Zabrzewskiego rymarza* (1669).

W analizowanym materiale nazwiska odmiejscowe z suf. *-ski* stanowią najliczniejszą grupę (32%). Większość z nich jest motywowana przez n.m. występującą tylko w dawnym województwie mazowieckim, np.: *Czerwiński* (: n.m. *Czerwińsk*), *Duchnowski* (: n.m. *Duchny*), *Karpiński* (: n.m. *Karpin*), *Gołaski* (: n.m. *Gołasze*), *Gołkowski* (: n.m. *Gołków*), *Kałuski* (: n.m. *Kałuszyn*), bądź też takie, które są nazwami w ojkonimii częstymi, występującymi w różnych rejonach kraju, np.: *Wolski*, *Dąbrowski*, *Jaworski*, *Wąsowski*, *Zagórski*⁴.

Znaczna część nazwisk z suf. *-ski* nie jest jednak motywowana nazwami miejscowymi. Są to już owe „uszlachetnione” formy, które powstawały na wzór licznych nazwisk odmiejscowych, co już na początku XVII w. krytykował w *Liber chamorum* Nekanda-Trepka. W nazwiskach tych – jak słusznie podkreśla m.in. S. Dubisz – „Zmienia się również motywacja, będąca podstawą tworzenia tego typu formacji, z językowej (słowotwórczo-znaczeniowej) na pozajęzykową («nobilizacyjną»)” (Dubisz 1985: 104). Do nazwisk motywowanych przez nazwy osobowe typu przezwickowego należą np.: *Bacholski* (od n.os. **Bachol* : ap. psł. **bachati* ‘papać, gadać, chępić się’ lub : ap. *bach* ‘bachur, bęben’; tu też możliwa motywacja odimienna, od n.os. **Bachal* : im. typu *Bartłomiej*, *Baltazar* – SHE), *Bembowski* (od n.os. *Bąba* lub *Bęba* : ap. gw. *bąba* ‘bąbel, pęcherz lub *bąbać* ‘uderzać, dudnić’ – SHE), *Bubacki* (od n.os. *Bubak* : ap. stp. *bubak* ‘strach’ – SHE), *Chartowski* (od n.os. *Chart* : ap. *chart* ‘pies gończy’ – SHE), *Cynowski* (od n.os. *Cyna* : ap. *cyna*), *Czechroński* (od n.os. **Czechroń* : ap. stp. *czechrać* ‘trzeć, czesać, drapać’ – SHE), *Długoszowski* (od n.os. *Długosz* : ap. *długosz* ‘człowiek wysoki’ – SHE), *Dranicki* (od n.os. *Dranica* : ap. *dranica* ‘rodzaj drewnianego gontu’ – SHE), *Dusiński* (od n.os. *Dusza* : ap. *dusza* – SHE), *Koszuliński* (od n.os. *Koszula* : ap. *koszula* – SHE), *Kotyński* (od n.os. *Kot* : ap. *kot* – SHE), *Kugłowski* (od n.os. *Kugła* lub *Kugiel* : ap. stp. *kugle*, *kugiel* ‘sztuczki kuglarskie; warkocz’ też ‘pieczona legumina u Żydów’ – SHE), *Łogoszowski* (od n.os. *Łogosz* : ap. *łogosz* ‘luźny koń w zaprzęgu’ – SHE), *Niewidomski* (od n.os. *Niewidomy* : przym. *niewidomy* – SHE), *Pęcherski* (od n.os. *Pęcherz* : ap. *pęcherz* – SHE), *Pierzyński* (od n.os. *Pierzyna* : ap. *pierzyna* – SHE), *Srubieński* (od n.os. *Śruba* : ap. *śruba* – SHE), *Wodzicki* (od n.os. *Woda* : ap. *wodzić* lub *woda* – SHE) i in. Tu też należy włączyć nazwisko *Laudański* od n.os. *Lauda* lub *Laudan* : łac. ap. *lauda* ‘chwała’, *laudanum* ‘opium’. Do nazwisk utworzonych strukturalnym sufiksem *-ski* motywowanych przez imię należą np.: *Dawidycki*, *Grelowski*, *Łucki* (: im. *Łuka*, ale też możliwa motywacja przez n.m. *Łuck*),

⁴ O nazwisku *Zagórski*, por. Walczak 1966: 17–24.

Witulski. Według P. Smoczyńskiego tego typu nazwiska mogły mieć także funkcję patronimiczną (Smoczyński 1968: 245–256).

Również obce z pochodzenia nazwy osobowe mogły ulegać polonizacji poprzez dodanie suf. *-ski*. Prawdopodobnie niem. n.os. stała się podstawą motywacyjną nazwisk: *Kabaszowski* (od n.os. *Kabasz* : niem. n.os. *Kabes* : śrwniem. *Kabes* 'głowa białej kapusty – SHE), *Lacki* (od niem. n.os. *Lac* : słow. n.os. na *Vlad-* lub niem. *Latz* 'klapa u spodenek, stanik' – SHE, tu też możliwe pochodzenie od n.os. *Lacki* : przym. *lacki* 'polski' od XVI w. – SŁSEJP) oraz *Pomerowski* (od n.os. *Pomer* : niem. n. mieszkańca Pomorza: *Pomeranz* – SHE).

Drugim licznym typem nazwisk występujących wśród siedemnastowiecznych mieszczan Warszawy były nazwiska typu patronimicznego (15,2%), zarówno te reprezentujące starsze struktury patronimów, utworzone za pomocą suf. *-owic(z)* /*-ewic(z)*, wyjątkowo *-ic(z)*⁵, jak i nowsze, pochodzenia deminutywno-hipokorystycznego, z elementem *-k-*: *-ka*, *-ko*, *-ek*, *-(cz)ik/yk*. W większości tworzono je od podstaw przezwiskowych, ale również od n. zawodu, a także n.os. odetnicznych, co być może wskazuje już nie na relacje zależnościowe, ale jest zapewne świadectwem zmiany motywacji na pozajęzykową (dziś struktury pierwotnie patronimiczne traktowane są jako nazwiska „mieszczkańskie”).

Za pomocą suf. *-(ow)icz/- (ew)icz* powstały następujące nazwiska:

- od imion słowiańskich (nieliczne): *Falkiewicz* (od hipokor. *Fałek* : im. zł. typu *Chwalimir*, z *chw-* > *f*) || *Falkowicza* i *Falkowica* (Gen.), *Cieszkiewicz* (od hipokor. *Cieszek* : im. zł. typu *Cieszimir*), jak i chrześcijańskich (częściej): *Andrysiewicz* (od hipokor. *Andrys(z)* : im. *Andrzej*), *Chotkiewicz*⁶ (od hipokor. *Chodko* : im. wst. *Chodor* 'Teodor'), *Dominikiewicz* (: im. *Dominik*), *Hilkiewicz* (od hipokor. *Hilko* : im. wst. *Ilija*, *Hilija* 'Eliasz'), *Jurkiewicz* (od hipokor. *Jurek* : im. *Jerzy*, lub wst. *Jurij*), *Klimkiewicz* (od hipokor. *Klimek* : im. stp. *Kliment* 'Klemens'), *Markiewicz* (: im. *Marek*), a także: *Jachowicz* (od hipokor. *Jach* : im. zł. typu *Jarostaw* lub im. chrz. na *Ja-*), *Mankiewicz* (od hipokor. *Manek* : im. zł. typu *Mano-mir* lub : im. wst. *Maniło* 'Emanuel'). Nazwiska *Machnicz* (od hipokor. *Machno* : im. na *Ma-* typu *Marcin*, *Maciej*, *Małomir*) oraz *Urbanicz* (: im. *Urban*), zostały utworzone sufiksem *-icz*.
- od przezwisk: utworzonych staropol. suf. *-ic*: *Żołnic* (od n.os. *Żołna* : stp. *żołna* 'dziecioł' – SHE) i zapewne *Strubicz* (: niem. n.os. *Strube* : śrwniem. *struben* 'sterczeć' – SHE); oraz suf. *-ewicz*: *Bochenkiewicz* (od n.os. *Bochenek* : ap. *bochenek* – SHE), *Brzoskiewicz* (od n.os. *Brzózka* : ap. *brzózka* – SHE), *Czuczkiwicz* (od n.os. *Czuczka* : stp., gw. *czuczać* 'kucać' – SHE), *Gozdiewicz* (od n.os. *Gozd* : stp. *gwozd*, *gozd* 'las' – SHE), *Lelewicz* (od n.os. *Lel* lub *Lela* : stp. *lele* 'człowiek zniewieściaty' – SHE), *Mruczkiewicz* (od n.os. *Mruczek* : ap. *mruczek* – SHE), *Pieskiewicz* (od n.os. *Piesek* : ap. *piesek*; może też od n.os. *Pieszek* : im. stp. *Pietr*, *Pielgrzym* – SHE), *Szczodrakiewicz* (od n.os. *Szczodrak* : ap. *szczodry* 'hojny, obfity' – SHE), *Szołkiewicz* (od n.os. *Szołka* : stp. ap. *szołka* 'gązewka u cepów' – SHE);

⁵ Grafia analizowanych dokumentów nie przesądza o formie wygłosu tego sufiksu.

⁶ Dosyć znaczna liczba nazwisk typu patronimicznego motywowana jest przez imiona w wersji prawosławnej (*Chodor*, *Ilija*) lub hipokorystyków, które mogą być typowe dla imion zachodnio-, jak i wschodniosłowiańskich *Jurkiewicz* (: *Jurko*), *Klimko* (: *Klimentyj*), świadczy zapewne o kresowym pochodzeniu niektórych ówczesnych warszawian.

- od n.os. odzawodowych: *Kupcewicz* (od n.os. *Kupiec* : n.z. *kupiec*), *Kuczarkowicz* (od n.os. *Kuczarek* : ap. stp. *kuczer*, *kucier*, też *koczar* ‘woźnica, stangret’ – SHE);
- od n.os. odetnicznych: *Lachowic* (od n.os. *Lach* : n. etn. *Lach* < ros. *ljach* ‘Polak’, choć może też : ap. gw. *lachać* ‘latać bez potrzeby’ lub : ap. gw. *lacha* ‘laska’ – SHE), *Pruskowic* (od n.os. *Prusek*, *Prusko*, niem. *Pruske* : n. etn. *Prus*).

Nazwiska tworzone za pomocą sufiksów z elementem *-k-*:

- od przerwisk: suf. **-ka**: *Baryczka* (od n.os. *Barycz* : ap. *barycz* ‘targowisko’ lub : psł. **baryčъ* ‘moczar, bagno’ – SHE⁷), *Jaworka* (od n.os. *Jawor* : ap. *jawor* ‘drzewo, rodzaj klonu’ – SHE), *Jeżatka* (od n.os. **Jeżaty* : ap. *jeż*), *Kiernoska* (od n.os. *Kiernoz* : ap. *kiernoz* ‘knur’ – SHE), *Małyszka* (od n.os. *Małysz* : ap. *mały* – SHE lub hipokor. *Małyszka* : im. zł. typu *Małomir* – Mal); suf. **-ko**: *Konieczko* (od n.os. *Koniecz* : ap. *koniec* ‘granica, kres, ostatek’ lub *konczyć* – SHE); suf. **-(cz)ik/yk**: *Araznik* (od n.os. *Harazny* : ap. stp. *haraśny*, *araśny* ‘piękny, dobry’ – SHE), *Dranik* (od n.os. *Drania* : psł. **dъranъ* ‘darcie, coś zdartego’ – SHE), *Dziedzik* (od n.os. *Dziedzio* : ap. *dziad* – SHE), *Liberczyk* (od n.os. *Liber* : ap. łac. *liber* lub ap. gw. *libera* ‘słabość, choroba’ – SHE), *Pieczonczyk* (od n.os. *Pieczonka* : stp. *pieczonka* ‘wytwór pieczenia’ – SHE), *Szumczyk* || *Smalczyk* (od n.os. *Smalec* : ap. *smalec*); suf. **-ek**: *Derpek* (od n.os. *Derpa* : ap. *terpać* ‘szarpać, potrząsać’ – SHE), *Meszpurek* (od n.os. *Mieszpur* : ap. *nieszpór* z hiperpoprawnym *m-* w miejsce *ń*); być może też tu należałoby zaliczyć nazwiska typu: *Baryłka*, *Kaczorek*, *Królik*, *Sokołek*, *Żaczek*, które jednak mogą być motywowane również przez zdrobniałe formy apelatywów;
- od imion: *Adamczyk* (: hipokor. *Adamek* : im. *Adam*);
- od n.os. odzawodowych, np. *Kaczmarczyk* (od n.os. *Kaczmarz* : n.z. *ka(r)czmarz*), *Starościak* (od n.os. *Starosta* : n.z. *starosta*), *Sędziak* (od n. os. *Sędzia* : n.z. *sędzia*), *Wójcik* (: od n.os. *Wójt* : n.z. *wójt*) i być może *Wójtonik* (od n.os. *Wójtoń* : ap. *wójt-oń* lub n.os. *Wojtoń* : im. *Wojciech*);
- od n.os. odetnicznej: *Polaczek* (od n.os. *Polak* : n. etn. *Polak*), *Mazurek* (od n.os. *Mazur* : n. etn. *Mazur*).

W analizowanym materiale wystąpiły też dwa nazwiska z suf. *-ak*, dziś uważanym za sufiks typowo mazowiecki: *Tolak* (może od n.os. *Tola* : im. zł. *Toligniew* lub chrz. *Anatol*) oraz *Czlosak* o niejasnej podstawie motywacyjnej.

Poza nazwiskami patronimicznymi utworzonymi na drodze derywacji słowotwórczej wśród warszawian końca XVII w. występowały niezbyt licznie tzw. patronimy semantyczne, tzn. takie, w których przy braku zmiany postaci nazwy osobowej mamy do czynienia ze zmianą jej funkcji, z przejściem z kategorii imion (pełnych bądź hipokorystycznych) do kategorii nazwisk. W omawianym zbiorze występują m.in. następujące nazwiska motywowane przez imiona: *Walter*, *Zachariasz*, *Franc*, *Stanar* i *Stachera*. Jedno z nich: *Hawłos*, którego nosicielem jest zapewne Czech z pochodzenia, motywowane jest przez czeskie im. *Havel* ‘Gaweł’. Tu też należy zapewne włączyć pierwotne hipokorystyka: *Bożyk*, *Pietrzyk* oraz *Frelik* (: wschł. im. *Froł* : łac. *Florus*, ale też możliwe : niem. n.os. *Frohl*) i *Bus(z)ek* (: im. zł. typu *Budziśław*). Trudno rozstrzygnąć, do jakiej kategorii należą wymienione niżej antroponimy,

⁷ Motywacja n.os. *Baryczka* przez n.m. *Barycz* wydaje się mniej prawdopodobna, bo od tej pochodzi nazwisko *Barycki*, notowane już 1543 r. (SHE).

ponieważ są to jedyne określenia identyfikowanych osób, por. Dom tegoż *Cezarego* // teraz pana *Cezarego*; Dom *Cyrusa* i in.

W materiale pochodzącym ze spisów podatkowych i taryf nieruchomości określenia motywowane przez n. zawodu identyfikowały osoby w sposób wystarczający. Jako jedyny element identyfikujący lub element stojący najbliżej imienia. Stanowią one 16,7% omawianego zbioru nazwisk. Nierzadko są też świadectwem istnienia w owym czasie dziś już nieistniejących zawodów, jak: *miechownik*, *miecznik*, *łaziennik*, *odźwierny*, *drążny* i in. Jako jedyne określenia dodatkowe po imieniu wystąpiły m.in.: Domek Jana *cieśle*, Domek Frydrycha *cyrulika*, Tomasz *kołodziej*, Daniel *kowal*, Kazimierz *kucharz*; często n. zawodu występowała jako jedyny (nawet bez imienia) element identyfikacyjny, por. m.in.: Domek *bednarza*, Domek *burmistrza miejskiego*. Tego typu nazwy osobowe (lub jeszcze deskrypcje jednostkowe) najczęściej pojawiają się w taryfach nieruchomości i są świadectwem – jak się wydaje – żywego (uzualnego) sposobu identyfikacji w niewielkim środowisku miejskim, niemniej jednak część z nich zapewne przechodziła do kategorii nazwisk, o czym świadczą zapisy: Dom Krzysztofa *furmana*, Dom Walentego *furmana*, ale też *Forman* (jedyny element identyfikacji) || Michał *Forman* (wszystkie zapisy z tego samego dokumentu z r. 1669 – pisownia wielką lub małą literą pochodzi od wydawców).

Nazwy zawodu mogły wystąpić również obok innego typu nazw osobowych jako uzupełnienie identyfikacji, por. np. ad praes. ['w obecności'] *krawca Zuczkwicza*, Dom *cyrulika Pradla*, Dom *Obera szewca*, Dom *Specjala kucharza* itp.

W analizowanym materiale występują oczywiście antroponimy, które pierwotnie pełniły rolę indywidualnych przezwisk (13,5%). Są to głównie nazwy powstałe w wyniku onimizacji, tzn. przeniesienia apelatywów do kategorii nazw osobowych przez zmianę funkcji, bez wykładników słowotwórczych. Najliczniejsze są nazwiska motywowane przez nazwy zwierząt, por. *Czajka*, *Czczotka*, *Karaś*, *Kuropatwa*, *Pliszka*, *Popiel* (: ap. *popiel* 'odmiana lisa z piersią popielatą'), *Przepiorka*, *Suczka*, *Wilga*, *Wilk*. Nazwiska typu przezwiskowego motywowane są też przez apelatywa gwarowe, np. *Dynda* (: ap. gw. *dynda* 'rzecz kołyszająca się'), *Chaber* (: ap. *chaber* – mazowiecka nazwa bławatka) oraz staropolskie i jednocześnie mówiące o nadmiernym upodobaniu do picia trunków *Moczygęba* (: ap. stp. *moczygęba* 'pijak'). Są też świadectwem upodobań kulinarnych, np. *Bigoss*, *Salata*, też ogólne *Pokarm*. Mówią o wyróżniających cechach osobowości, por. *Hardy*, *Szyroki*, *Żelazny* (: ap. *hardy*, *szYROki*, *ŻELAZny*).

Tylko 20% nazw osobowych typu przezwiskowego powstało za pomocą derywacji słowotwórczej lub paradygmatycznej. Najchętniej stosowane były sufiksy zawierające spółgłoskę -l-, np.: *Cis-ło*, *Szcyp-ała*, *Kom-la* (: psł. **komiti* 'ściskać, zabijać, wyciskać'), *Bad-el* (jeśli : ap. *badać*; może też : ap. *badyl* 'łodyga rośliny, chwast' tu *zYL > eL*), *Horg-ulec* (por. ap. *gorgolić*, *gorgolić się* – Gala 1985, tu fonetyka z nagłosowym – kresowym? – h-), może też *Mok-ola* (por. n. os. *Mok* – Gala 1985). Inne sufiksy są poświadczane w pojedynczych nazwach: *Biz-ich*, *Wal-ega*, *Oper-acz*, *Nichn-'a*.

Struktury zawierające sufiksy z elementem -k-, pierwotnie zapewne zdrobniałe, w niniejszym opracowaniu zostały włączone do antroponimów zależnościowych, ponieważ wśród analizowanych nazw osobowych zdarzają się zapisy typu: *Rola* i *Rolek*, *Grygiel* i *Gryglik*, które świadczą o patronimicznej funkcji sufiksów -ek, -ik.

Na drodze derywacji paradygmatycznej powstały m.in.: *Korb* (: ap. *korba* 'urządzenie z rączką do kręcenia np. wału'), *Łyszcz* (: *łyszczec* 'błyszczec'), *Morzy*

(: *morzyć* ‘zabijać, przeważnie za pomocą trucizny’ – MSZP), może także *Szeredyn* (jeśli motywowane przez rus. *seredyňa* ‘środek’, z hiperpoprawnym *sz-*; ale też możliwa motywacja : rus. *sereda* ‘środa’, z suf. patronim. *-in*) oraz *Marz* (: *marzyć*, ale także: stp. im. *Marzyjan* z łac. *Marianus*).

Wielu mieszczan warszawskich było nosicielami nazwisk obcych (13,5%). Występowanie nazwisk obcych w analizowanym materiale jest zrozumiałe z tego względu, że do Warszawy w 2. poł. XVII w. ściągali zarówno rzemieślnicy, jak i artyści pracujący na potrzeby dworu królewskiego, czy też magnaterii, która w tym właśnie okresie budowała w najbliższym sąsiedztwie murów własne rezydencje. Według K. Rymuta „Nazwami obcymi są takie, które zostały przetransponowane do naszego języka już jako gotowe nazwy osobowe i w polszczyźnie nie nastąpiła zmiana ich funkcji nazewniczych” (SHE: LXV). W analizowanym materiale największą grupę nazwisk obcego pochodzenia tworzą nazwiska niemieckie i włoskie, choć ich postać graficzna – zapewne ze względu na umiejętności ówczesnych pisarzy – jest często niezgodna z wersją oryginalną. Problem jest o tyle istotny, że często nazwiska te zapisane były w dopełniaczu, co szczególnie w nazwiskach pochodzenia włoskiego, utrudnia odtworzenie postaci mianownikowej. Brak imienia lub też spolonizowana jego forma to również czynniki niesprzyjające dochodzeniu do właściwej postaci nazwiska. Do nazwisk obcych włączyłam te, dla których nie można ustalić polskiej podstawy motywacyjnej.

Nazwiska pochodzenia niemieckiego to m.in.: *Biber* (: niem. ap. *Biber* ‘bóbr’ – SHE), *Brant* (: niem. n.os. *Brand* – SHE), *Ragan* (: niem. n.os. *Ragan* : n.m. *Ragen* – SHE), *Dorschwal*, *Erkiemberger*, *Focht*, *Fugiel*, *Fukier*, *Ginther*, *Gomer*, *Karenstorffer*, *Kranich*, *Meysel*, *Miller*, *Ochman*, *Szelert*, *Wedner*, *Weyss*, *Zeydler*, *Wichman* i in. Tu też można zaliczyć nazwisko *Opic* (: niem. n.os. *Opitz*, *Opatz* : im. *Albrecht* – SHE, może ono być jednak utworzone na drodze derywacji paradygmatycznej od ap. stp. *opica* ‘małpa’).

Nazwiskami zapewne identyfikującymi Włochów (lub ich potomków) są m.in.: *Kombuni* || *Kumboni*, *Lacyozy* oraz zapisane w Gen.: *Bandynelego*, *Cybaniego*, *Fontanego*, *Montolupiego*, *Morykoniego*, *Talenteo* (1699 też *Talenty* 1770), *Truszeniego*, czy też w formie przymiotnika dzierżawczego: [kamienica] *Dzianotowska*, *Delpaczowska*.

Do francuskich nazw osobowych należy prawdopodobnie: *Claudego Henryeta* (Gen.), być może też *Marsel*; do węgierskich *Egry*, do czeskich *Hajek*, podobnie jak *Hawłos*. Zapewne z Kresami mają związek nazwiska: *Połoczy*, *Horgulec*, *Szeredyn*.

Z analizowanego materiału wynikają następujące wnioski:

1. Druga połowa XVII w. to ważny okres dla stabilizacji procesu kształtowania się nazwisk w Warszawie, zmierzający do utrwalenia się dzisiejszego, dwuelementowego zestawienia antroponimicznego, składającego się z imienia i nazwiska, por. *Dom krawca Szataty* (1669) || *Wojciech Sałata* (1700).

2. Mniejsza niż w pierwszej połowie wieku liczba występujących po imieniu (lub jako jedyny element identyfikacji) nazw zawodowych. Z systemu określeń identyfikujących zanikały określenia faktycznie wykonywanego zawodu. Nazwy zawodowe były też podstawą nazwisk typu patronimicznego, które przez mieszczan uważane były za „lepsze”.

3. W porównaniu z pierwszą połową tego stulecia widać zmieniające się proporcje w typach występujących nazwisk. Wyraźnie daje się zauważyć przyrost nazwisk

z sufiksem *-ski*, przy czym ważne jest, że aż ponad 30% z nich to formy z suf. *-ski* o funkcji strukturalnej, utworzone przede wszystkim od podstaw przezwiskowych, co stanowi świadectwo żywego wówczas procesu „uszlachetniania” nazwisk.

4. Proces nobilitacji nazwisk widać również dobrze w zmniejszonej liczbie nazwisk odapelatywnych typu przezwiskowego (bez derywacji sufiksальной).

5. Widać też w omawianym okresie przyrost nazwisk obcego pochodzenia, związany z napływem obcokrajowców do odbudowującej się po potopie szwedzkim Warszawy.

Tabela 2 pokazuje zmiany, jakie dokonały się w poszczególnych typach nazwisk w ciągu XVII w.

Tab. 2. Nazwiska

Nazwiska	1. poł. XVII w.	2. poł. XVII w.
z suf. <i>-ski</i>	25%	32%
odpatronimiczne	16%	15,2%
odzawodowe	21%	16,7%
odprzewiskowe	20,2%	13,5%
obce	11,8%	13,5%

Wykaz skrótów

MSZP – *Mały słownik zaginionej polszczyzny*, 2003, red. F. Wysocka, Kraków.

SHE – Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków.

SłSEJP – Sławski F., 1970–1974, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, Kraków.

ap. – apelatyw

ap. gw. – apelatyw gwarowy

ap. psł. – apelatyw prasłowiański

ap. stp. – apelatyw staropolski

hipokor. – hipocoristicum

im. – imię

im. chrz. – imię chrześcijańskie

im. zł. – imię złożone

n. etn. – nazwa etniczna

n.m. – nazwa miejscowa

n.os. – nazwa osobowa

n.z. – nazwa zawodu

niem. n.os. – niemiecka nazwa osobowa

przym. – przymiotnik

rus. – ruskie

suf. – sufiks

wsł. – wschodniosłowiańskie

Bibliografia

- Dubisz S., 1985, *O „nobilizacji” nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII w.*, „Prace Filologiczne”, XXXII, s. 97–107.
- Gala S., 1985, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-/-ł- w części sufiksальной*, Łódź.
- Malec M., 1982, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków.
- Smoczyński P., 1968, *Polskie nazwiska patronimiczne (na tle innych typów i języków)*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych 3”, Warszawa, s. 245–256.
- Szulowska W., 2004, *Dawna antroponimia mazowska (XV–XVII w.)*, Olsztyn.
- Szulowska W., 2006, *Pochodzenie i sposób identyfikacji mieszczan Warszawy w XVI w.*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz i E. Bogdanowicz, Białystok, s. 613–619.
- Walczak B., 1966, *O Zagórskim i zagórskim (glosa onomastyczno-leksykalna)*, [w:] *W przyjacielskim kręgu. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Zagórskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. S. Mikołajczak i A. Sieradzki, Poznań, s. 17–24.
- Wielka encyklopedia powszechna*, 1969, t. XII, Warszawa.
- Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, 1963, Warszawa.

Anthroponymy of Varsovians in the 17th century

Abstract

The anthroponyms from the second half of the 17th century have been excerpted from documents containing real estate tariffs, published in *Sources to Warsaw History*. The article deals with names reflecting the name-giving fashion of those times, highlights foreign elements indicative of the non-Polish ancestry of some burghers, as well as Slavonic names used in the nomination of Varsovians. It also covers surname classification groups, with particular regard to surname formation processes in the period in question. Basing on the analysis of anthroponyms from the second half of the 17th century and on results of her earlier research into personal names, the author describes major transformations in the naming of Varsovians in the 17th century.